

Башыооган идиомасын акыл-ойбагыттаган/жетектеген, акыл-эс ээрчиткен айкаштар менен жакындатууга болот.

Макалага дагы бир нече мисал өтө көп болуп калды. Алар өзгөчө изилдөөнү талап кылат. Сыпатталган үзүндүлөрдө баш лексемасынын маанисин “ойкампа”, “акыл-ой булагы”, “эстутум” түрүндө белгилөөгө болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Абдраманов, Ш. Тагдыр. Роман. — Ф.: Кыргызстан, 1980. — 448 б
2. Жалилов, А. Азыркы кыргыз тили. 1-бөлүк. – Б.:1996. – 225б.
3. Абдыракматова, Н.К. “Жан” концепт фразеологизмдерде [Текст] / Н.К. Абдыракматова, Ж.О. Дюшеков // Кыргыз тили жана адабияты. – 2007. - №11. – 105 - 110-бб.

References:

1. Abdrakhmanov, G. Destiny. Roman. - F.: Kyrgyzstan, 1980. - 448 P
2. Zhalilov, A. Modern Kyrgyz language. Part 1. - B.:1996. - 225b.
3. Abdyrakmatova, N.K. "Jean " in conceptual idioms [Text] / N.K. Abdyrakmatova, J.O. Dyushekov // Kyrgyz language and literature. – 2007. - №11. – 105 - 110- S.

УДК 82-343:398.22(575.2)(04)

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2022-1 (1)-13-18

Бейшеева Ж.Ж.

Филология илимдеринин кандидаты, Ж.Баласагын атындагы КУУ, Манас таануу жана дүйнөлүк адабият кафедрасы, доцент

Бейшеева Ж.Ж.

Кандидат филологических наук, КНУ им. Ж.Баласагына, кафедра манасоведения и мировой литературы, доцент

Beisheeva J.J.

Candidate of Philological Sciences, KNU. Zh. Balasagyna, Department of Manasology and World Literature, Associate Professor

**Ж.САДЫКОВДУН “САЯКБАЙ” ПОЭМАСЫ
ПОЭМА Ж.САДЫКОВА “САЯКБАЙ”
РОЕМ “SAYAKBAI” BY ZH.SADYKOV**

Аннотация: Макалада Ж.Садыков алп манасчы Саякбайдын көркөм образын түзүүгө аракеттенген. Саякбайдын жаңы кастетин, мурда ачыла бербеген адамдык сапаттарын көрсөтүүгө басым жасайт. Поэмада Саякбайдын Манасы өзүнүн көркөмдүк бүтүндүгү, таасир этүү күчү, окуялардын жыйынтыктуулугу, образдын кеңири чечмелениши жагынан гана айырмаланбастан, бийик доошко ээ болгон трагедиялуулугу менен да айырмаланарын көрөбүз.

Аннотация: В статье Ж. Садыков попытался создать художественный образ великого манасчи Саякбая. Он подчеркивает новую касту Саякбая, показывая его ранее неизвестные человеческие качества. В поэме мы видим, что «Манас» Саякбая отличается не только

художественной цельностью, силой воздействия, лаконичностью событий, широкой интерпретацией образа, но и трагизмом, имеющим высокие претензии.

Abstract: In the article, Zh. Sadykov tried to create an artistic image of the great manaschi Sayakbay. He emphasizes the new caste of Sayakbai, showing his previously unknown human qualities. In the poem, we see that Sayakbay's "Manas" is distinguished not only by its artistic integrity, force of impact, brevity of events, broad interpretation of the image, but also by tragedy, which has high claims.

Негизги сөздөр: манасчы, улуу, автор, поэма, сюжет, эпос, образ.

Ключевые слова: манасчи, великий, автор, поэма, сюжет, эпос, образ.

Keywords: manaschi, great, author, poem, plot, epic, image.

Байыртадан бери өнүгүп келаткан көркөм ойлоо аң-сезимин бай жана күчтүү традициясынын негизинде гана С.Каралаев сыяктуу чоң манасчылар чыккан. Адабияттык оозеки өнүгүшү менен ушундай улуу манасчылардын далайынын аты унутулуп, айрымдары болсо легенда түрүндө бизге келип жетти. Ошондой залкар манасчылардын жашап өткөнүнө негизги мисал болуп, эчен кылымды карытып, эл оозунда айтылып, эпосубузду салт катары улагандардын бири - Саякбай Каралаев. Саякбай Каралаев, анын «Манасы» тууралуу, ырас, өз мезгилинен бүгүнкү күнгө чейин көп жазылды, ар түркүн жанрдагы ой пикирлер, көз караштар, чыгармалар жаралды. Бир караганда, бул тема өзүнүн апогейине жетип, мындан ары эч нерсе айтууга мүмкүн эместей сезилет. Бирок анын түбөлүктүү тема экендигин далилдегендей улам кийинки муун кайрылып, ал тургай залкар сүрөткерлер да тереңдеп көңүл буруп, айтчу сөзүн айтып келет. Алп манасчынын көркөм образын түзүүгө аракеттенген, поэтикалык тилге салган чыгарма Ж.Садыковдун калемине таандык.

Автор биз менен болгон бир маегинде поэманын жаралышы тууралуу буларды эскертет. «1965- жылдары акын-жазуучуларды БЮРО пропаганда бөлүмү аркылуу колхоз, совхоздорго жолугушуу уюштуруп жиберчү. С.Эралиев, Б.Сарногоев, С.Жусуев, А.Токомбаев ж.б. акындар, комузчулар, манасчылар болуп, Ысык-Көлдүн Сарыгамышынан баштап Көлдү айланып, карагы Тянь-Шань, Ат-Башыга чейин 15 күндөн жүрүп калдык, Сакем да биз менен чогуу. Көлдүн тегерегиндеги айылдардын биринде жүргөнбүз. Айыл активдери элди чогултуп коюптур, биздин кабарды угуп, агылып жаш балдардан, карысына чейин келип жатышты, көбүнөн клубка батпай, көл жээгинде отурдук.

Элге акындар ыр окудук, адаттагыдай аяктанып Сакеме да кезек берилди. Саякбай күрпүлдөтүп Манасын айтып жатты, аңгыча нөшөрлөгөн жамгыр жаап жиберди. Манасчы жомогун токтоткон жок, былк этпей бардыгы «Манасты» жамгыр алдында угуп жатышты. Келгендин баары бүт бойдон манасчыга жан дили менен берилип калган эле. Бул көрүнүштү ыр кылып жаратуунун чечтим. (Ж.Садыков Акындын үйүндө маектешкен Ж.Бейшеева. 2002-жыл, сентябрь)

Бул - Ж.Садыковдун «Саякбай» аттуу поэмасынын жаралышынын негизги себептеринин бири. Бир гана себеп поэманы жарата албайт болчу, биз поэманын пайда болушуна башка себептер да бар деген күдүк ойдо калабыз. Ал себептердин тамырын качан поэманы окуганда көрөбүз. Анда акын өзү күбө болгон эпизод менен толук ачып берүүгө аракеттенет. Башкача айтканда, Саякбайдын образы аркылуу кыргыз элине гана таандык манасчылык өнөрдүн, көз менен көрмөйүн угуп элестете алгыс талант-чеберчилигин, улуу эпосту жан дүйнөгө сактаган шык-кудурет менен айкаша берилген пендечилигин

айкалыштырып, аны турмуш-жашоонун чегинде ачып берүүгө умтулат. Ошол себептен поэмада Саякбай бир карасаң, залкар таланттын ээси, экинчи тарабынан карасан, эч кимден анча бөлүнө бербеген кадимки эле пенде катары көрүнөт. Акын образ түзүүдө ар бир деталга көңүл бурууга аракеттенет. Натыйжада манасчынын эпосту аткаруудагы көрүнүш-эпизодго токтолуп, Саякбайдын өз алдынча ой жүгүрткөн касиетин, өткөн учурдун элесин бүгүнкү күн менен айкалыштырууга жетишкен чыгармачыл кудуретин ачык жана көркөм даарыптаган сүрөткердик чеберчилигин, даанышман ойчулдугун акын ар тараптан ачууга умтулат, аны төмөнкүдөй саптар менен берет:

Айтылды алп Манастын өлгөн чагы,
Айтылды атпай журту көмгөн чагы.
Айтылды алты арамдан качып-бозуп,
Каныкей кандай күндү көргөн чагы.
Саякбай ашкан чебер, ашкан уста,
Маш эле боздоп туруп аткарышка.
ыйлатып Каныкейди, төлгөсү деп
Акыры кезек берди ат чабышка.
Угалбай Каныкейдин мундуу датын,
Далайлар көтөрөлбайт жерден башын
Мен көрдүм ошол чакта Саякбайдын
Көзүнөн салаа-салаа тамган жашын. (2, 50-б)

Бул саптар аркылуу автор манасчынын эпосу берилгендигин, бүткүл жан дүйнөсү менен төгүлүп, ушунчалык айтып жаткан ыр дүйнөсүнө сүңгүп киргендигин, анын натыйжасында ыр түрмөктөр куюлушуп, ошого ылайык каармандардын аракетине жараша кыймыл-аракеттерди мимиканы таба билген, улуу эпостун маңызын образдуу сөз, образдуу кыймыл-аракет менен элге жеткирген Саякбайды өздүк чеберчилигинин бүткүл турпатын көрсөтүүгө басым коёт. Ошондой эле мында Саякбайдын «Манас» айтуу өнөрү классикалык деңгээлде эле эмес, анын түпкүрүндө адамдык сапаты да тереңдеп баяндалып турат. Башкача айтканда, Саякбайдын миң кубулуп, өзгөрүлүп, бирде ыйлап, бирде шаттанып, бирде көлдөй бууракандап, ашып-ташып турган абалын таасын сүрөттөө менен акын анын көлөкөсүндө жайгашкан кыргыз элинин байыркы тарыхын ачууга да маани берет. Аны биз Саякбайдын Каныкейдин Тайторуну чапкан жеринен даана баамдайбыз. Ошол эпизод автордун өзүн да кайдыгер калтырбайт. Ал:

Укканда боздоп-боздоп чыккан үнүн.
Аргасыз бошоп кетти муунунжүүнүм.
Ошондо асман бетин булут каптап,
Кара жер боло түштү кара күүгүм.
Чын эле, кара булут каптап күндү,
Заматта жамгыр жаады, кыян жүрдү
Былк этпей олтургандар жашын төгүп,
Тыңшоодо Саякбайдан чыккан үндү. (2, 50-б) -

деген саптардан ачык көрүнөт. Тактай келсек, Саякбай Каныкейдин Тайторуну чапкан учурун айтканда, угуп отургандар кайдыгер калбай окуянын өзүнө аралашып жашайт. Ошол мезгилде шатырата төккөн жаанга карабай кыргыздын байыркы тарыхына аралашып кеткен угуп отургандар бул дүйнөнүн көйгөйүнөн бир саамга болсо да алыстап, кылымдарды

карытып келген эпостун байыркылыгына сүңгүп кетишип, көлдөй толкуп-ташыган көнөө тарыхты элестетип, баатырдыктын драмасы жана трагедиясына байыр алышат. Бул эпизод – акын Саякбайдын образы аркылуу берүүгө умтулган байыркы менен бүгүнкү учурдун ширелишүүсү. Ошондой эле поэмада Саякбайдын «Манасы» өзүнүн көркөмдүк бүтүндүгү, таасир этүү күчү, окуялардын жыйынтыктуулугу, образдардын кеңири чечмелениши жагынан гана айырмаланбастан, бийик доошко ээ болгон трагедиядуулугу менен да айырмаланарын көрөбүз.

Ошентет эр Семетей, сүрөөнгө алат,
Аргасыз алтымыш ат артта калат,
А Сакем өзү сүрөп бараткансып,
Айкайлап айтып жатат жанын сабап. (2, 55-б)

Айрыкча манасчынын драматизмге каныккан өзгөчөлүгүнө акын терең маани коёт. Ал Каныкейдин жомогуна келгендегисинен ачык көрүнөт. Ж.Садыков поэмада ушул эпизодду табына келтирип мыкты сүрөттөгөн. Каныкейдин Тайторуну чапкан учурун айтканда, угуп отургандар да жашыйт, жадакалса табигат да коштоп жашыйт.

«Жамгыр Каныкейдин жашы өңдөнүп,
Тынымсыз агып жатты жерге кулап»
Же:

«Ысык-Көл Тайторунун жогун угуп,
Ызалуу бууракандайт үшкүрүнүп».

Дегинкиси, Ж.Садыков каармандын бүтүндөй дүйнө таанымын табияттын кубулуштары аркылуу ачып берүүгө бөтөнчө аракеттенгенин чыгармадагы ар бир саптан баамдайбыз. Кайрадан жогорудагы эпизодго кайрылсак, эпосту шатырата төккөн жаанга карабай угуп отургандар - бул дүйнөнүн көйгөйүн унутуп, кылымдарды карытып келген эпосун, көлдөй толкуп-ташып, үйөрлөнгөн толкун менен баатырдыктын драмасы жана трагедиясы элди багындырып, төгүп отурган манасчынын ички абалын таамай туюндурган.

Билгенге Саякбайдын, көлдүн дагы
Көп эле бир-бирине окшош жагы.
Өзгөчө, көл толкундап, Сакем болсо,
Күрпүлдөп Манас айтып жаткан чагы. (2, 60-б)

Белгиленген саптардаты салыштыруу өзүнчө бир образдуулукка ээ. Бул жерде ашыкча деле акылдан тышкары турган эч нерсе жок. Бирок автор каармандын ички дүйнөсү менен табияттын гармониялуу биримдигинде көрүнгөн элестүүлүктү чагылдырат. Акын Саякбайды көл менен параллель коюп, окурмандын жан дүйнөсү үчүн тааныш мотивдер аркылуу өзүнүн айтайын деген оюн тереңдетет. Чынында ал өз максатына жетет, башкача айтканда, ал манасчынын турган турпатына өзгөчө басым коюу аркылуу көркөм дүйнөсүнүн бийиктигин, көлдөй тереңдигин, көп сырдуулугун, акыл менен өлчөп бычылбаган касиеттүүлүгүн чебер түзүүгө кетишет. Поэмада мындай сүрөттөөлөр аркылуу Саякбайдын өз алдынча ой жүгүрткөн, өткөн тарыхтын элесин ачык жана көркөм даарыптаган сүрөткер, ойчул элеси даана тартылат. Чыныгы таланттын ички кудуретин жөнөкөйлүгүн, өзүн дайыма жупуну кармаган пендечилигин, өз элинин уулдарынын бири катары эле үчүн кылымдап калган эмгек калтырса да, ага манчыркабандыгы, бийик адамгерчилиги таасын ачылат. Ошондой эле поэмада Саякбайдын мүнүшкөрдүк өнөрү тууралуу кызыктуу эпизод

баяндалат. Саякбай ишине байланыштуу үч айдай үйүнө барбай калат. Узагыраак мезгилден кийин бүркүтү экөөнүн көрүшкөн учуру мындайча сүрөттөлөт.

Көзүнөн секет кетип калайыным?

Көзүн кара жанды чабайыным?

Сезди окшойт, Ормон карап
албадыбы.

Айтсаңар, кантип чыдаим, агайыным? (2, 65-б)

деп бүркүтүнө жалбарып баратты, бүркүтү да томогочон болсо да, алыстан эле ээсин үнүнөн таанып, шаңшып талпына баштайт. Саякбай жетип, томогосун чечкенде ээсине башын жөлөп талпынып, сүйүнгөнүн, сагынганын туйгузуп кучагына ыктаганда, Саякбай ыйлап жиберип, бүркүтүнүн көзүнөн чопулдатып өпкүлөйт.

Мындай ата-баладай ынак мамилеси, Саякбайдын эң чебер мүнүшкөр болгонун айгинелейт.

Турмушта бул да чыгаан, ал да чыгаан.

Экоо тең бап келишкен эки кыраан.

Саякбай жоо сайдырса, бүркүт алса,

Көргөндө экөөнө тең канмак кыбаан.

Быйыл да көл жээгинде көпкө жүрүп,

Сакемдин эске түштү сөздөрү бүт.

Эриксиз көз чаптырам айланама,

Эмнелер калды экен деп өзгөрүлүп

Төө турат булуттарды бөктөрүнүп,

Күн турат мурдагыдай көктө күлүп.

Бир гана кең Ысык-Көл Сакем жоктон

Калыптыр калыбынан өзгөрүлүп. (2, 70-б)

Поэмада автор берүүгө аракеттенген ойлор, чыгарманын негизги лейтмотиви, пафосу мына ушул саптарда тургандай көрүнөт. Мындагы сөздүн күчү, поэзиянын касиети жөнөкөй, жалпыга түшүнүктүү сөздөр менен берилген элестүүлүктө турат. Оригиналдуу, образдуу сөз курамалары окурман чөйрөсүнө мурдатан тааныш Саякбайдын жаңы касиетин, мурда ачыла бербеген адамдык сапаттарын көрөт. Ж.Садыков поэмада негизги максат катары койгон алп манасчынын көлдөй тереңдиктен, бийиктиктен бүткөн портретин, поэтикалык элесин кайра жаратууга жетишти десек болот. Көпчүлүккө кеңири тааныш инсандын көркөм образын жаратуу, кыргыз профессионал поэзиясында анын миң кырдуу, кайта кайталангыс образын, пендечилиги менен жуурулуштура берүүгө умтулган болсо, автор ал максатын белгилүү өлчөмдө ишке ашыра алган. Ырас, С.Каралаевдин өмүрү, чыгармачылыгына кайрылуу ушуну менен бүтпөйт, бирок ошол чыгармалардын арасында Ж.Садыковдун поэмасы өз ордун жоготпогон чыгармалар боюнча кала берүүсүнө эч кандай шек коюуга болбойт. Эң негизги поэмада автор өз каарманын кандай элестете алса ошондой образ түзүүгө умтулуп, анын көркөм дүйнөсүн жарата алган.

Пайданалынган адабияттар:

1. Артыкбаев К. Талант сыры. - Ф. 1994.
2. Садыков Ж. Туулган жер. – Ф: Кыргызстан, 1979. 50-б.
3. Байгазиев С. Жаңы мунөздөр, жаңы конфликтер. Кыргызстан 1980.

4. Медетов А. Жаштар поэзиясында граждандык пафос болсун. Кыргызстан маданияты, 1985, 10-окт.

References:

1. K. Artykbayev The secret of talent. - F. 1994.
2. Sadykov Zh. Place of birth. - F: Kyrgyzstan, 1979. 50 pages .
3. Baigaziev S. New disagreements, new conflicts. Kyrgyzstan 1980.
4. Medetov A. Let there be civic pathos in youth poetry. Culture of Kyrgyzstan, 1985, October 10.

УДК: 82-34:398,2 (575.2)(04)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2022-1 (1)-18-21

Бейшеева Ж.Ж.

Филология илимдеринин кандидаты, Ж.Баласагын атындагы КУУ, Манас таануу жана дүйнөлүк адабият кафедрасы, доцент

Бейшеева Ж.Ж.

Кандидат филологических наук, КНУ им. Ж.Баласагына, кафедра манасоведения и мировой литературы, доцент

Beisheeva J.J.

Candidate of Philological Sciences, KNU. Zh. Balasagyna, Department of Manasology and World Literature, Associate Professor

С.БАЙГАЗИЕВ МАНАС ТААНУУЧУ
С. БАЙГАЗИЕВ – МАНАСОВЕД
S. BAIGAZIEV MANAS SCHOLAR

Аннотация: Макалада адис-педагог С.Байгазиев жаштарды туура тарбиялоо үчүн кыргыз эли калыптандырган даяр жолго-улуттук каада-салттарга, анын ичинде сөз кадырлаган өнөргө, сөз маанисин сыйлаган улуу муундун нарк-насилине багыталууга кийинки муунду тарбиялоо маселеси каралат. Манас баш болгон элдик мурастарда айтылып келе жаткан идеяларды коомчулукка жайылтуу жана түшүндүрүү иштери чечмеленет.

Аннотации: В статье рассматривается вопрос воспитания подрастающего поколения, ориентированного на готовый путь, проложенный кыргызским народом для правильного воспитания молодежи - национальные традиции, в том числе искусство речи, ценности старшего поколения, уважающего смыслов. Работа интерпретирует распространение и разъяснение идей общественности, выраженных в национальном наследии «Манаса».

Annotation: In the article, the specialist teacher S. Baigaziev noted that for the proper education of young people, the issue of educating the next generation will be considered, focused on the ready-made path formed by the Kyrgyz people - on national traditions, including art, which respects the word, on the values of the older generation. Interpreting the work of disseminating and publicizing the ideas expressed in the national heritage of "Manas".

Негизги сөздөр: Эпос, идея, адис, педагог, жомок, макала, адис ж.б.

Ключевые слова: эпос, идея, специалист, педагог, сказка, статья, специалист и др.